

ИЗМЕЊУ СТАРИХ И НОВИХ ИЗАЗОВА – БУГАРСКА У ПОЛИТИЦИ КРАЉЕВИНЕ СХС 1926. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: *Тема рада је југословенска политика према Бугарској у току изузетно бурне и динамичне 1926. године, која је због политичких промена у Бугарској, али и међународних околности (споразум великих сила у Локарну октобра 1925. и појачана италијанска акција на Балкану) представљала прекретницу у односима. На основу обимне архивске грађе, објављених извора и релевантне домаће и бугарске литературе, покушали смо да дамо што потпунију слику политичких односа две државе, анализирајући до сада неистражене или слабо истражене аспекте југословенске политике према Бугарској.*

Кључне речи: *Краљевина СХС, Бугарска, Балкан, међународни односи, спољна политика*

Југословенско-бугарски односи¹ су у другој половини 20-их година прошлог века ушли у нову фазу, како због унутрашњих политичких промена у Бугарској тако и услед измењених међународних околности: на јесен 1925. велике силе су постигле

1 Радови о односима Краљевине СХС и Бугарске у домаћој историографији (хронолошким редом): Živko Avramovski, „O stavu jugoslovenske vlade prema devetojunoskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine“, *Istorija XX veka*, sv. IX, Beograd, 1968, str. 132–186; Desanka Todorović, „Pitanje jugoslovensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine“, *Istorija XX veka*, sv. IX, Beograd, 1968, str. 63–132; Горге Всиљевиќ, *Хронологија на настаните од југословенско-бугарските односи за време на владеењето на Александар Стамболиски*, Скопје, 1973; Desanka Todorović, *Jugoslavija i balknske države 1918–1923*, Beograd, 1976; Živko Avramovski, „Makedonsko pitanje u jugoslovensko-bugarskim odnosima od 1918–1925. godine“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, knj. I, Beograd, 1980, str. 147–176; Desanka Todorović, „Jugoslovensko-bugarski odnosi u drugoj polovini 1923. godine“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, knj. I, Beograd, 1980, str. 179–196; Vuk Vinaver, „KPJ i jugoslovensko-bugarski odnosi 1919–1938“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, knj. II, Beograd, 1982, 1 str. 65–191; Живко Аврамовски, „Питање балканског гарантног пакта и југословенско-бугарски односи 1925. године у светлу британске политике на Балкану“, *Војноисторијски гласник*, 2/1984, Београд, 1984, стр. 87–111; Бранко Павлица, „Разграничење Југославије с Бугарском (1919–1922)“, *Токови историје*, бр. 1–2 (2002), Београд, 2002, стр.

договор у Локарну,² а једним од споразума, тзв. Рајнским пактом, делимично је решен у то време кључни спор између Немачке и Француске, који се тицао гарантовања „версајских“ граница, спор који је представљао велику претњу европском миру. Управо због овога су споразуми из Локарна сматрани највећим достигнућем послератне европске дипломатије и постали су својеврсни образац којим је покренут процес дефинисања односа међу европским државама и решавања међусобних отворених питања на бази „принципа из Локарна“ тј. путем арбитражних уговора (пактова). Овај процес је током наредних неколико година толико узео маха да се тај период често назива „периодом пактоманије“. С друге стране, Италија је првих месеци 1925. интензивирала акцију на Балкану, која је пун замах добила током 1926. године. Она је „крунисана“ тзв. Првим тиранским пактом, који је у формалном погледу представљао финализацију прве фазе италијанске експанзије на Балкану.³ Италија је у наредном периоду покушала да створи свој „систем савеза“ на Балкану и у Подунављу уперен против Краљевине СХС (слично француском „систему савеза“ створеном после Првог светског рата и упереном против Немачке).

Нова бугарска влада (тзв. друга влада Демократског савеза) формирана је 4. јануара 1926. на челу са Андрејем Љапчевим.⁴ У свом првом обраћању Собрању, Љапчев је изнео најважније задатке своје владе: *прво*, смирити политичке прилике у земљи⁵ и „усправити Бугарску као правну државу пред целим

7–23; Дмитар Тасић, „Присаједињење Цариброда и Босиљграда Краљевини СХС 1920“, *Токови историје*, бр. 3 (2007), Београд, 2007, стр. 121–131. Из приложеног се види да југословенско-бугарски односи у другој половини 20-их нису били предмет систематског истраживања код нас.

- 2 Октобра 1925. године у градићу Локарно вођени су преговори између министара спољних послова Енглеске, Француске, Италије, Немачке, Белгије, Чехословачке и Пољске. Закључено је седам споразума. Главни циљ преговора је било смиривање француско-немачких тензија. (О преговорима и споразумима детаљније видети: Јован М. Јовановић, *Дипломатска историја нове Европе*, књига 1, Београд, 1938, стр. 238–239)
- 3 Пут италијанског продора на Балкан водио је преко Албаније, још од почетка 20-их година. Августа 1925. потписан је тајни војни споразум (разменом писама) између Мусолинија и албанског председника Зогуа. Првим тиранским пактом (27. новембра 1926) Албанија је стављена под „заштиту“ Италије и постала је *de facto* њен протекторат. У геополитичком смислу постала је база за њену балканску политику. (Саша Мишић, *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Београд, 2009, стр. 97–98, 127–131)
- 4 *България 20. век. Алманах*, Софија, 1999, стр. 168. Прва влада Демократског савеза (Демократически сговор) формирана је после преврата 9. јуна 1923. године, када је оборена земљорадничка влада Александра Стамболијског. На њеном челу био је Александар Цанков.
- 5 После крвавог пуча 9. јуна 1923. дошло је до жестоких сукоба између присталица свргнутог и убијеног вође бугарских агараца Стамболијског и комуниста, с једне, и режима Александра Цанкова, с друге стране. Овај сукоб је био обележен суровим репресалијама власти, терором и бројним убиствима

светом"; друго, поправити положај избеглица из Македоније, „западних покрајина“ (Цариброд, Босилеград), Добруџе и Тракије у Бугарској; *треће* стабилизovati економске прилике у земљи.⁶ Кључни циљ који је нова влада поставила био је хитно добијање једног међународног зајма за избеглице. Углед који је Љапчев уживао код финансијских кругова Париза и Лондона био је добар предуслов. И претходна влада Александра Цанкова је током 1925. године код међународних финансијских кругова „сондира-ла терен“ за добијање избегличког зајма, али је, компромитована код европског јавног мњења због своје унутрашње репресивне политике, посебно код британске јавности, претрпела неуспех.⁷ Британски став је овога пута охрабривао. Британска штампа се позитивно изражавала о Бугарској, Љапчеву и питању зајма. Према дипломатском сараднику утицајног *Дејли телеграфа*, смена Цанкова и долазак либералније владе на чело Бугарске био је „услов свих услова“ за подршку зајму.⁸

Југословенски посланик у Софији Милан Ракић је пажљиво пратио политичке процесе и промене у Бугарској. Очекивао је да ће, услед смене власти и сукоба Цанкова и утицајног генерала Ивана Волкова, доћи до „судбоносних догађаја“. Није очекивао да ће се Цанков лако предати, већ да ће са својим присталицама повести одлучан сукоб уколико краљ Борис „не пристане да се растане од Волкова“, а ако пристане, онда би Волков са својим присталицама могао да крене у обрачун. Све у свему, Ракић није одбацивао могућност (чак је сматрао врло извесном) да ће доћи до „династичке и државне кризе“ у Бугарској.⁹ Ракићева су предвиђања, како су показали догађаји, била претерана и до смене власти је дошло мирније него што се могло очекивати. Југословенског посланика је посебно занимала веза Љапчева са ВМРО. У том погледу, његов извештај одише не само коректношћу већ и позитивним ставовима. Он извештава да се веза Љапчева са македонском организацијом „не одликује неком нарочитом интимношћу“, мада се, због његовог порекла (рођен је у Ресну, у Македо-

политичких противника. Убијено је неколико хиљада људи. (Више о томе у: Р. П. Гришина, *Возникновение фашизма в Болгарии 1919–1925*, София, 1976, стр. 140–215; Коста Тодоров, *Политичка историја савремене Бугарске*, Београд, 1938, стр. 349–350; *България 20 век. Алманах*, стр. 1135–1138)

6 Войн Божинов, *Земното кълбо не престава да се върти, ако ние и да спим. Расказ за живота на Андрей Ляпчев*, София, 2005, стр. 156–157.

7 Исто, стр. 163; Георги В. Димитров, „Бежанският заем от 1926 г.“, *Исторически преглед*, 1 (1984), София, стр. 44–45.

8 Архив Југославије (даље АЈ), Фонд Посланства Краљевине Југославије у Лондону, бр. 341, фасц. I/1926. (дос. Бугарска), Извештај Посланства МИД-у о писању британске штампе, пов. бр. 9, 9. 1. 1926, Лондон; Извештај Посланства Одељењу за штампу МИД-а, пов. бр. 17, 12. 1. 1926, Лондон.

9 АЈ, Фонд Министарства иностраних дела (МИД) Краљевине Југославије, бр. 334 – Политичко одељење, фасц. 8, јед. оп. 28, Ракић – Нинчићу, пов. бр. 8, 4. 1. 1926, Софија.

нији), могло очекивати супротно. Без обзира на интимне моменте и порекло, за Ракића је Љапчев „у знатној мери један трезвен државник, једна одређена и формирана политичка фигура, која увек рачуна више са стварним чињеницама, но са проблематичним предузећима и акцијама”.¹⁰ Због своје „позитивне природе” Љапчев се не може ослонити на људе који су склони авантуризму, те је увек „сумњао у целисходност четничке акције”.¹¹ Ракић ни у овом случају није био сасвим у праву. Љапчев јесте био крајње опрезан и дискретан у својим контактима са ВМРО, руковођен спољнополитичким разлозима, не желеће да иритира, пре свега, владу и јавност Краљевине СХС. Међутим, одржавао је контакте са ВМРО и њеним вођом у успону Иваном Михајловим.¹²

Позитивне извештаје из Софије додатно су подупирале изјаве бугарских званичника. Нови министар иностраних дела Атанас Буров је приликом званичног пријема изјавио Ракићу да ће основ бугарске спољне политике бити приближавање Краљевине СХС. Ракић му је одговорио да су „прилике за то повољне” и када је југословенска страна у питању, али да спречавање комитских акција остаје кључни услов. Буров је обећао да ће „за кратко време” Бугарска изнаћи решење које ће задовољити југословенску страну.¹³ Бугарски министар је, у разговору са министром Нинчићем који је водио у Женеви марта 1926. године (где су боравили поводом састанка Савета Друштва народа), отишао корак даље у изјавама о искрености бугарског држања према Краљевини СХС. Убеђивао је Нинчића да су у Бугарској сви кључни фактори (народ, политичари и војска) чврсто решени да „по сваку цену” дођу до зближења са Краљевином СХС. Питање Македоније је, по Бурову, решено „за вечна времена” и Бугарска неће допустити никоме да омета њену политику зближавања, јер је, у односу на ВМРО, нова влада јача од свих претходних.¹⁴ Министарство иностраних дела (МИД) је и из других извора добијало информације о спољнополитичкој оријентацији нове бугарске владе. Према једном обавештајном извештају, основни принцип бугарске спољне политике је био зближавање са Краљевином СХС, и то на бази „поделе утицајних сфера”: Бугарска би добила „одрешене руке” источно од долине Струме, према Егеју и Тракији, а Краљевина СХС ка југу, према Солуну. Предуслов за један овакав споразум било би прихватање „минималног захтева” Бугарске, а то је признање „бугарског националитета” у Јужној Србији. Даље се каже

10 Исто, Ракић – МИД-у, пов. бр. 119 од 9. 2. 1926, Софија.

11 Исто.

12 О односу Љапчева са ВМРО у време његове владе видети: В. Божинов, *н. д.*, стр. 191–202.

13 АЈ, 341-1/1926, Циркулар МИД-а о разговору Ракића са Буровим, пов. бр. 34 од 25. 1. 1926, Београд.

14 Исто, Циркулар МИД-а о разговору Нинчића са Буровим, пов. бр. 194 од 16. 3. 1926, Београд.

да је бугарска влада чинила напоре да убеди „македонствујушче“ да се не одупиру српско-бугарском зближењу на поменутој основи, као и да је захваљујући овој новој спољној политици успела да придобије народне масе за себе.¹⁵

Први знаци су и у Београду указивали на могући позитиван тренд у југословенско-бугарским односима. Очекивања у том правцу изнео је министар Нинчић у свом експозеу пред Народном скупштином 25. марта 1926. године. Он се позитивно изразио о стању односа са Бугарском, напомињући да очекује да ће политика коју води према овој земљи у будућности дати још боље резултате.¹⁶ „Добро расположење“ према Бугарској југословенски министар и његов румунски колега су исказали и на конференцији Мале антанте у Темишвару фебруара 1926.¹⁷

Три су главна питања обележила југословенску политику према Бугарској у току 1926. године: *споразум о арбитражи; бугарски избеглички зајам; и питање заједничке интервенције суседних држава и мера против Бугарске због акција ВМРО са њене територије.*

Већ смо рекли да је после Локарна идеја о „арбитражном решавању спорова“ постала широко распрострањена у европској дипломатији. Почетком 1926. у балканским дипломатским круговима поново се говорило о „балканском Локарну“.¹⁸ То интересовање су изазвале изјаве југословенског посланика у Атини Панте

15 АЈ, Збирка Александра Цинцар-Марковића, бр. 310, фасц. 2, Извештај Балканског одељењу МИД-а од 12. 4. 1926, Београд (на извештају стоји својеручни потпис Б. Терзић – вероватно се ради о генералу Божићу Терзићу, у то време команданту Пете армијске области). Идеја о „подели утицајних сфера“ није била нова и она је својеврсна „варијација на тему“ познату још из времена Стамболијског, а то је заједничка југословенско-бугарска акција према југу. Прича о „заједничкој акцији“ је била део дипломатских калкулација и повремено је служила за „заstraшивање“ Грчке сценариом о њеној изолацији са севера.

16 Др Момчило Нинчић, *Спољна политика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у год. 1925–1926*, Београд, 1926, стр. 63–64.

17 Димитър Косев, *Външната политика на България при управлението на Андрей Ляпчев 1926–1931*, София, 1995, стр. 59.

18 Приликом разговора Чембрлена, Бријана и Мусолинија у Локарну постигнута је начелна сагласност о томе да ће три силе споразумно деловати на Балкану. Идеја о „балканском Локарну“ је потекла из британског Форин офиса, али је званична иницијатива дошла из Атине. Циљ Грчке је био да се, под „плаштом“ једног арбитражног споразума међу балканским државама, реши њен спор са Краљевином СХС око слободне зоне у Солуну и низа других отворених питања. Београд је, међутим, био на становишту да се претходно морају решити сва отворена питања између балканских држава, па тек онда размотрити могућност склапања арбитражних споразума. И велике силе су имале различите интересе. Италији је био циљ да спречи свако југословенско-бугарско зближење, па јој стога није одговарао грчко-југословенски спор. Британија је хтела да из балканских комбинација искључи Турску. (О идеји „балканског Локарна“ детаљније видети у: Živko Avramovski, *Balkanska Antanta (1934–1940)*, Beograd, 1986, str. 14–34)

Гавриловића дате грчком влади 8. јануара, које су у балканским престоницама протумачене као југословенски пристанак на грчки предлог о "гарантном пакту на Балкану".¹⁹ Нинчић је одмах демантовао такве гласове: Гавриловић је према инструкцијама могао само да изјави, и то у приватном разговору, да се Београд у начелу не противи пакту, али да остаје при познатом услови, а то је предходно решавање свих спорних питања између две земље.²⁰ Дакле, ништа ново у југословенском ставу. Што се Бугарске тиче, нова влада је била против „балканског пакта“, највише због чињенице да би уласком у такав аранжман са суседима који јој нису били наклоњени изгубила право да се бори за „бугарске мањине“ у суседним државама и остала би сама према оним државама које желе да је изолују и тако је учине слабом и безопасном. Овакав став бугарска дипломатија није јавно смела да изнесе, бојећи се оптужби великих сила (од којих је зависио избеглички зајам) да се противи принципима из Локарна, па се зато званично залагала за учешће у предлаганом „балканском пакту“, док је тајно радила против њега.²¹ У Букурешту су, такође, сумњали у могућност стварања „балканског пакта“, иако су у начелу (као и сви остали) подржавали ту идеју.²² Општа конфузија која је владала у вези са овом идејом (различити ставови Енглеске, Француске и Италије и несугласице Грчке и Краљевине СХС) омогућавала је Бугарској да се држи по страни и да се што мање изјашњава о овом питању.

Нинчићева понуда Бугарској за склапање арбитражног пакта дошла је одмах после неуспеха у разговорима са Мусолинијем фебруара 1926. године о склапању трипартитног пакта (југословенско-италијанско-француског), због изричитог противљења Мусолинија да Француска учествује у могућем споразуму Београда и Рима. Стога нам се чини неспорном веза између италијанско-југословенских преговора и Нинчићевих понуда Бугарској. У току припрема, као и у току самих преговора са Италијом, југословенска дипломатија је хтела да Бугарску „држи“ што даље од Италије, тако да је још почетком године (јануара 1926) Ракић у Софији предлагао преговоре за царинску унију и међусобно гарантовање граница између Краљевине СХС и Бугарске.²³ И приликом мартовских разговора које је са Буровим имао у Женеви, југословенски министар је, одбијајући предлог бугарског колеге о тространом пакту (Београд–Атина–Софија), јасно истакао да Краљевина СХС жели одвојене споразуме са Бугарском и Грчком

19 АЈ, Фонд Посланства Краљевине Југославије у Букурешту, бр. 395, фасц. 1, јед. оп. 3, Чолак Антић – Нинчићу, стр. пов. бр. 13 од 9. 1. 1926, Букурешт; Д. Косев, *н. д.*, стр. 56; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, Beograd, 1985, str. 97.

20 АЈ, 395-1-3, Нинчић – Чолак Антићу, пов. бр. 132 од 11. 1. 1926, Београд.

21 Д. Косев, *н. д.*, стр. 57–58, 61–62.

22 Исто.

23 V. Vinaver, *н. д.*, str. 97.

и да „ми не мислимо давати гаранције ни Грчкој за држање Бугарске, ни Бугарској за држање Грчке”.²⁴ Нинчић је одбио предлог Бурова зато што је иза тих комбинација стајала Италија. Наиме, италијански подсекретар спољних послова Дино Гранди, који је учествовао на мартовском састанку Савета Друштва народа, Бурову је предлагао „балкански пакт” под италијанским егидом, док је о „дунавско-балканском пакту” преговарао са грчким министром Руфосом, Буровим, представницима Мађарске, Аустрије и Чехословачке. У исто време, италијанска дипломатија је добила задатак да спречи југословенско-бугарско зближење и актуелизује „македонско питање”.²⁵ Нинчићу, који је са сарадницима стигао у Женеви после неуспешних преговора у Риму, сигурно су биле познате ове италијанске активности, које су биле својеврсни одговор на његово непристајање да „окрене леђа” Француској и придружи се Мусолинијевој антифранцуској и антинемачкој политици. С друге стране, француски посланик у Београду је вршио притисак на Нинчића да постигне споразум са Бугарском и Грчком и тако осујети италијанску политику на Балкану. Французи су и Грцима „претили” југословенско-бугарским пактом, вршећи на тај начин притисак и на њих да што пре постигну споразум са Краљевином СХС.²⁶

Нинчићева понуда Бугарској дошла је као покушај да се барем делимично спрече Мусолинијеви планови за изолацију Краљевине СХС. Крајем априла 1926. Нинчић је изразио спремност да са Бугарском закључи пакт о арбитражи. Услов за то била је претходна „погодба” којом би се обе стране обавезале: *прво*, да се „ни са једне стране неће водити акција против становништва друге стране”; *друго*, „да се неће трпети никаква организација која би ишла на то да се руши мир у другој земљи”.²⁷ Ови захтеви су се односили на акције ВМРО, али, с обзиром на то да подразумевају обостране обавезе, могли су се односити и на активности бугарске политичке емиграције у Краљевини СХС.²⁸ Протокол овакве садржине са предлогом конвенције о арбитражи поднет је бугарској страни на потпис, али је бугарска влада одбила чак и дискусију око претходних услова владе у Београду.²⁹ Нинчић је, међутим, био спреман да у редакцији протокола измени све „што би вређало осетљивост Бугарске”, али је бугарска

24 Исто; АЈ, 341-И/1926, Циркулар МИД-а о разговору Нинчића са Буровим, пов. бр. 194 од 16. 03. 1926, Београд.

25 V. Vinaver, *n. d.*, str. 95, 97–98.

26 Исто, стр. 97.

27 АЈ, 341-И/1926, Нинчић – Посланству, ст. пов. бр 142 од 17. 5. 1926, Београд.

28 О бугарској политичкој емиграцији и њеним активностима видети: Иван Ристић, „Бугарска политичка емиграција у Краљевини СХС”, *Историја 20. века*, бр. 2 (2012), Београд, стр. 41–61.

29 АЈ, 341-И/1926, Нинчићеве инструкције посланику у Лондону (дате отправнику у Лондону Тодоровићу, у Паризу 29. 5. 1926).

страна одбацила и ту могућност.³⁰ Југословенски министар је био мишљења „да у тексту протокола нема ништа што једна држава, која искрено жели не само пријатељство него и саме нормалне односе са својим суседима не би могла да потпише“.³¹ Разлоге бугарског одбијања југословенске понуде Нинчић је објашњавао на следећи начин: или се бугарска влада боји ВМРО или не жели да квари своје „интимне односе“ са овом организацијом.³²

Бугарска влада је имала своје разлоге. Према речима министра Бурова, нису могли да пристану на писмену изјаву о постављеним условима, а у инсистирању југословенске стране управо на томе видели су жељу да се Бугарској створе велике унутрашње неприлике, или да се, када се за то укажу прилике, изађе са том „писменој потврдом“ као доказом да бугарска страна „не држи до речи“. Буров је очекивао више поверења од Београда и стрпљења да Бугарска сама изнађе решење које ће доказати њену приврженост Краљевини СХС.³³ Мишљење да бугарска влада не може да испуни захтеве које је Београд поставио делили су енглески секретар за спољне послове Остин Чембрлен и генерални секретар Друштва народа Ерик Драмонд, али су охрабривали наставак разговора о арбитражном пакту.³⁴ Драмонд је, у истом циљу, саветовао и Бурова да се поново састане са Нинчићем и да размотри промену форме предлога.³⁵ Вероватно је овај савет утицао на Бурова да крајем јуна посети Београд.

Ова Нинчићева „локарнско-балканска“ комбинација са Бугарском требало је да, осим супротстављања италијанским плановима, пошаље поруку Грчкој, заправо, како се изразио британски посланик у Београду, „да престраши Грчку“.³⁶ Југословенско-грчки преговори око слободне зоне у Солуну, тачније око права на експлатацију пруге Ђевђелија–Солун, стајали су „на мртвој тачки“, па је овај гест требало да их погура у смеру који је желела Краљевина СХС. Зближење са Бугарском, кога су се Грци плашили, било је „карта“ на коју је Београд играо. У исто време, посланик у Паргу Љуба Нешић је уверавао свог бугарског колегу Михалчева да у преговорима са Грчком југословенска страна

30 Исто.

31 Исто.

32 АЈ, 341-I/1926, Нинчић – Посланству, ст. пов. бр. 142 од 17. 5. 1926, Београд.

33 Из политически доклад на Посолството на ЧСР (Чехословачка Република) в Софија до МВР (Министарство спољних послова) в Прага, 4. 9. 1926. (*Извори за българската история, XXVII – Чехословашки извори за българската история, том 2, Софија, 1987, (даље: Чехословашки извори II), стр. 45–46).*

34 АЈ, 341-I/1926, Ђурић – Нинчићу (концепт извештаја), пов. бр. 303 од 10. 6. 1926, Лондон.

35 АЈ, 395-1-3, Нинчић – Посланству (прослеђен извештај Посланства у Берну), пов. бр. 5501, од 9. 6. 1926, Београд.

36 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu, knj. prva (1921–1930),* прир. Živko Avramovski, (даље: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji I*), Beograd 1986, стр. 366; V. Vinaver, *n. d.*, стр. 101.

неће преузимати никакве обавезе које би могле бити на штету Бугарске, да је неопходно постићи споразум и да не би требало да „десет милиона Србо-Хрвата и пет милиона Бугара ратују због 400.000 Македонаца”.³⁷ Али, и грчка страна је рачунала на исту „карту”. Ракић је из Софије фебруара 1926. године јављао о бугарско-грчким преговорима о изградњи заједничке железничке везе Петрич – Демир Хисар, сматрајући да она нема никакво економско оправдање (када су економски интереси Бугарске у питању), већ да су ови разговори „намењени од стране Грка да учине извесну импресију на нас”.³⁸ Грци су априла 1926. поново покренули питање које је представљало „болно место” бугарске спољне политике – излаз на Егејско море, с тим што је сада грчки министар Руфос изнео званичну понуду Бугарској. Грчки посланик у Лондону је убеђивао југословенског отправника полова да је та понуда у складу са ранијим грчким понудама и са Нејским уговором.³⁹ Ипак, будући да је дошла у исто време када је и Краљевина СХС покушавала да постигне споразум са Бугарском и искористи га за притисак на Грчку, може се основано претпоставити да је грчка акција требало да у истом смислу „упозори” југословенску страну. Милан Антић, у то време један од најближих Нинчићевих сарадника, његову понуду Бугарској је сматрао погрешном тактиком, јер је дата у „неповољном моменту”, приписујући ово министровој „психолошкој неувидљивости”, која је и државу и њега лично изложила неуспеху, због чега се поново „бацио у грчко наручје”.⁴⁰ Сматрао је да иза свега стоје италијанске интриге – Италија „подбада” Грчку против Краљевине СХС, док је у исто време спремна да „прода Солун нама за уступке на Јадрану”. Сматрао је, такође, да бугарски зајам треба условити споразумом са Краљевином СХС, да треба радити на подривању положаја Љапчева, али и у Грчкој „отежавати и компликовати ситуацију, коју би могли искоришћавати”.⁴¹

Одбијање Бугарске да прими предлог Нинчић је доживео „као шамар”.⁴² Чехословачком посланику у Београду изјавио је да због таквог бугарског држања југословенска дипломатија прекида све напоре усмерене на зближење (приметне од јесени претходне године) и да ће сачекати да се Бугарска „опамети”, јер је отказ југословенском предлогу доказ недостатка „добре воље” бугарске стране. Нинчић је и овде видео „италијанске интриге”. О промени политике према Бугарској извештена су сва посланства

37 Д. Косев, *н. д.*, стр. 60.

38 АЈ, 334 – Политичко одељење, 8–28, Телеграм Посланства МИД-у, пов. бр. 122 од 9. 2. 1926, Софија.

39 АЈ, 395-15-150, Циркулар МИД-а од 15. 4. 1926, Београд.

40 Архив Српске академије наука и уметности, Зоставштина Милана Антића (даље: АСАНУ, М. Антић) 14387/9008, Белешка од 2. 6. 1926.

41 Исто.

42 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji I*, str. 366.

на страни, а у земљи су прекинуте припреме свих манифестације чији је циљ био промоција зближења са Бугарском. Нинчић је претио да ће поново подржати земљорадничку емиграцију против бугарске владе.⁴³ У непосредном окружењу југословенског министра постојале су идеје о изолацији Бугарске. Посланик Панта Гавриловић је јуна 1926. предлагао Нинчићу да изјаве Грцима да је Краљевина СХС спремна на закључење политичког споразума са њима, чији би циљ био „међународно изловање Бугарске“.⁴⁴ Даље је требало створити блок са Румунијом и Грчком и вршити притисак на Бугарску „јер је одбила споразум са нама и тиме показала своје праве намере“.⁴⁵ Међутим, чехословачки посланик у Београду Јан Шеба је сматрао да се југословенски министар и даље надао да ће уз помоћ споразума са Бугарском успети да одуговлачи преговоре с Грчком. Покушај Бурова, приликом посете Београду крајем јуна, да убеди Нинчића у то да су се и он лично и бугарска влада „одавно помирили“ са губитком Македоније, само не могу јавно да је се одрекну, није успео. Нинчић је једино закључио да је његов бугарски колега „лукавији“ од свог претходника Калфова.⁴⁶ Не знамо да ли је бугарски „шамар“ био пресудан, али Нинчић се убрзо баацио „у наручје“ Грчке. Он је пожуррио да са Грцима постигне споразум о спорним питањима. Убрзани су преговори и 17. августа 1926. је дошло до потписивања политичког споразума и четири пратеће конвенције којима су регулисана сва отворена питања.⁴⁷ Успех је, међутим, био кратког века. Убрзо је у Грчкој дошло до пада Пангалосове владе, а нова грчка влада је одбила да призна договорено и повела кампању против ратификације конвенција.⁴⁸

Код међународних фактора министар Нинчић је повео кампању дискредитације Бугарске. Основна идеја му је била да питање зајма повеже са бугарским одбијањем споразума о арбитражи, односно да то одбијање прикаже као главни доказ да Бугарска не заслужује међународно поверење за добијање зајма, јер њена политика није добросуседска, а зајам би значио охрабривање такве политике. У разговорима које је у Паризу водио са Аристидом Бријаном и Ериком Драмондом, оптужио је Бугарску за везе са националистичким круговима у Мађарској и Немачкој, са циљем промене стања створеног мировним уговорима.⁴⁹ Да ли су

43 Доклад на Посолството на ЧСР в Белград до МВР в Прага, 14. 5. 1926; Телеграм од Посолството на ЧСР в Белград до МВР в Прага, 5. 6. 1926. (*Чехословашки извори II*, стр. 33–34)

44 АСАНУ, 14387/9791, М. Антић, Белешка од 22. 6. 1926.

45 *Исто*.

46 Телеграм од Посолството на ЧСР в Белград до МВР в Прага, 25. 6. 1926. (*Чехословашки извори II*, стр. 38)

47 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji I*, str. 369–370.

48 *Исто*.

49 АЈ, 341-1/1926, Нинчићеве инструкције Посланству (диктиране у Паризу от-

ове тврдње биле основане? Југословенска влада је од Чехословачке добила „ухваћену“ поверљиву преписку бугарског посланика у Бечу Недкова са бугарским министарством спољних послова која је доказивала да бугарска влада ради на обнављању старог „бугарско-берлинског савеза“.⁵⁰ У политичкој архиви МИД-а пронашли смо преводе ових докумената (два извештаја). У првом извештају софијском министарству спољних послова Недков говори о свом сусрету са немачким послаником у Бечу др Фејфером и о дипломатској акцији (коју му је наложио министар Буров) да се искористи немачки улазак у Друштво народа. Немачки посланик му је, између осталог, говорио о томе да ће његова земља искористити Друштво народа да покрене питање својих територија изгубљених мировним уговором и да су у Берлину „интереси за старе савезнике велики“. Недков даље преноси министру Бурову: „После ових искрених и топлих речи немачког посланика, изнео сам му све директиве о дипломатској акцији, које сам добио од Вас. Рекао сам му даље, да смо ми дали доста доказа о верности нашем старом савезнику, и да, ако смо хтели неки пут да водимо политику са победницима, то је било само једно неопходно лагање.“ Недков и Фејфер су се договорили да се редовно састају два пута недељно.⁵¹ Из другог извештаја сазнајемо да је посланик Недков од Бурова добио писмене и усмене инструкције да ступи у везу са вођама националних организација у Бечу и да са њима „простудира питање за тешњу везу и заједнички рад“ бугарских националних организација са немачким и мађарским; да је пуковник Георгијев, бугарски војни изасланик у Бечу, главна веза са националним организацијама у том граду и да је и он имао инструкције у „истом духу“ добијене од бугарског војног министра итд. Недков је, у складу са инструкцијама, дао налог Ничкову, председнику бугарског националистичког друштва „Отац Пајсије“, да се „потруди и да створи и развије везу са незадовољним Хрватима и Словенцима под српским господарством, као и са незадовољним Словацима под чешким господарством“.⁵² Успеси немачке спољне политике после Локарна (улазак у Друштво наро-

правнику послова Тодоровићу 29. 5. 1926). Нинчић је у своју верзију убеђивао и енглеског посланика у Београду. Знајући да Енглеска заговара споразум између Краљевине СХС и Бугарске, говорио је да је „одобрење зајма Бугарској погрешка која отежава нашу политику мира на Балкану“, јер се не може ни размишљати о уговору о арбитражи са земљом која „ни онакав протокол није хтела да прими“. (Исто, Нинчић – Ђурићу, пов. бр. 5722 од 13. 6. 1926, Београд)

50 Исто, Нинчићеве инструкције... (као у предходној напомени); АСАНУ, М. Антић, 14387/9791, Белешка од 22. 6. 1926.

51 АЈ, 334 – Политичко одељење, 8–28, Превод телеграма бугарског посланства у Бечу (Краљевско бугарско посланство министру спољних послова у Софији, 17/1926 од 16. 3. 1926, Беч).

52 Исто, Превод телеграма бугарског посланства у Бечу (Краљевско бугарско посланство министру спољних послова у Софији, 21/1926 од 2. 4. 1926, Беч).

да) поздрављени су у владиној штампи у Бугарској као још један корак ка исправљању неправде према пораженим државама.⁵³

За Бугарску је питање избегличког зајма било од виталног значаја. Формалну молбу Секретаријату Друштва народа за добијање зајма од 3.000.000 фунти стерлинга Бугарска је поднела 3. маја 1926.⁵⁴ Секретаријат је у Бугарску послао свог комесара Ренеа Шарона да испита наводе Бугарске и он је крајем маја поднео извештај који је био позитивно интониран. Финансијски комитет Друштва народа је размотрио Шаронов извештај 3. јуна и поднео свој реферат Савету Друштва народа 9. јуна 1926. године. У реферату је наведено да је Бугарска од краја 1913. до краја 1925. примила 52.000 избеглих породица, са око 220.000 појединаца, од чега је ненасељено остало 30.000 породица, са приближно 120.000 чланова. Решавањем статуса избеглица, по мишљењу Финансијског комитета, били би уклоњени главни извори друштвене и политичке нестабилности и на тај начин би се побољшали односи Бугарске са суседним државама. У истом реферату се предлажу финансијски услови под којима треба одобрити зајам (враћање предратног дуга француским банкама; измена статуса Бугарске народне банке; да Репарациона комисија предузме мере које би гарантовале финансијску стабилност Бугарске и др.). Овај реферат, са свим Шароновим предлозима, Савет Друштва народа прихватио је 10 јуна. Пошто је бугарска страна пристала да испуни још неке „допунске“ услове финансијске природе које је поставила Велика Британија, јула 1926. године Савет Друштва народа је одобрио Бугарској да са финансијским институцијама почне преговоре о зајму.⁵⁵

За Краљевину СХС је бугарски избеглички зајам у почетку био прихватљив. Осим резерви које су изразили по питању стварног броја избеглица из Краљевине СХС у Бугарској, југословенски представници на мартовском састанку Скупштине Друштва народа (на коме је министар Буров тражио међународну подршку за зајам) изјавили су да „наша влада, из хуманих разлога, нема ништа против зајма“.⁵⁶ Међутим, ситуација се променила након бугарског одбијања југословенског априлског предлога о арбитражном пакту. Већ следећег месеца Нинчић је био мишљења да решавање питања бугарског зајма на јунској сесији Савета Друштва народа треба одложити и да треба, пре узимања у обзир бугарских захтева, испитати „стварне потребе“ Бугарске у овом

53 АЈ, 334 – Одељење за штампу, Преглед стране штампе, књ. 2/1926, Писање бугарских листова *Демократически зговор* (од 8. 3. 1926) и *Прапорец* (од 10. 3. 1926).

54 Г. В. Димитров, *н. д.*, стр. 47.

55 *Исто*, стр. 47–51.

56 „Наши делегати пристају на бугарски избеглички зајам“ (извештај из Женева), *Политика*, 11. 3. 1926.

погледу. Према Нинчићу, бугарско позивање на грчки случај⁵⁷ било је неосновано, јер је избегличко питање у Грчкој било много озбиљније. Међутим, основни разлог југословенског министра за противљење бугарском захтеву била је „опасност да бугарска влада зајам не искористи против интереса наше земље и Румуније“. Предлагао је заједничко дејство са Румунијом.⁵⁸ Почетком јуна Нинчић је послао инструкције посланику у Паризу Спалајковићу да, заједно са Матом Бошковићем, делегатом Краљевине СХС при Репарационој комисији, дејствује код ове комисије, од чије је одлуке зависило даље разматрање бугарског захтева, да се питање зајма одложи.⁵⁹

Пошто је бугарски зајам одобрен, влада Краљевине СХС упутила је августа 1926. године *представку* Савету Друштва народа (представку исте садржине упутиле су Румунија и Грчка). У том акту се наводи да влада, имајући у виду разлоге хуманости и солидарности „није чинила никакве кораке да омете доношење повољне одлуке“, али сматра да је износ одобреног зајма⁶⁰ много већи од потреба за које је намењен. Први аргумент владе био је *број избеглица у Бугарској*. Позивајући се на званичну бугарску статистику, наводи се податак да се од 1912. до краја 1920. у Бугарску доселило 109.602 лица (13.218 са територије Краљевине СХС) и да је тај број увећан једино емигрантима из грчке досељеним на основу „грчко-бугарске конвенције о насељавању“, ⁶¹ а укупан број тих лица (до октобра 1925) био је 49.759 лица. Део њих смештен је на имањима Грка који су (по истој конвенцији) напустили Бугарску. Према овој рачуници, по мишљењу Београда, „теоријски максимум“ избеглица у Бугарској био би 169.341 лице тј. за 25% мање од броја који су Бугари представили Шарону. Влада је сматрала да је и број избеглица за период 1912–1920.

57 Грчка је, уз помоћ Друштва народа, септембра 1924. године добила зајам за избеглице у вредности од 10.000.000 фунти стерлинга. На основу турско-грчког споразума о размени становништва, после грчког пораза у Малој Азији септембра 1922, у Грчку је стигло око 1.350.000 грчких избеглица из Турске, али и из Бугарске и Русије (Г. В. Димитров, *н. д.*, стр. 44, напомена 6).

58 АЈ, 395-15-148, Нинчић – Чолак Антићу, пов. бр. 390 од 24. 5. 1926, Женева.

59 Исто, Нинчић – Чолак Антићу, пов. бр. 5369 од 9. 6. 1926, Београд.

60 Бугарској је одобрен зајам у износу од 2.250.000 фунти стерлинга и аванс од 400.000 фунти за хитне потребе. Рок отплате био је четрдесет година (до 1. јануара 1967), са номиналном годишњом каматом од 7% (релана каматна стопа износила је 8,5%). Нето износ целог зајма, после потписивања уговора са финансијским институцијама (почетком децембра 1926. године), износио је 2.873.091 фунту стерлинга. Када се од те суме одузме 625.889 фунти исплаћених француским банкама на име предратног дуга, за насељавање избеглица остало је 2.247.202 фунте или 2.246.050.000 лева (Г. В. Димитров, *н. д.*, стр. 53, 55–56).

61 Реч је о грчко-бугарској конвенцији о реципрочной емиграцији потписаној 27. новембра 1919. године (кад и Нејски уговор), која је допуњена споразумом две државе септембра 1924. године (Жарко В. Обрадовић, *Мањине на Балкану*, Београд, 2002, стр. 237–238).

по званичној бугарској статистици претеран, јер се избеглицама имају сматрати само она лица која су прешла у Бугарску после завршетка рата (по бугарској статистици 42.995 лица), односно не могу се избеглицама сматрати они који су за време бугарске окупације прешли у Бугарску или они који су прешли до 1915. али се за време окупације нису вратили на своја огњишта, којима је управљала Бугарска (влада је у овоме видела њихову намеру да се трајно населе у Бугарској). Имајући у виду и ове податке, влада изводи нову рачуницу: стварни број избеглица је 87.732 лица. Осим тога, влада је у представци изразила бојазан да ће део зајма бити искоришћен за изградњу „стратешких железница“ по Бугарској. Од Савета Друштва народа је тражено да утврди *ефикасан систем контроле* којим би међународне институције надзирале зајам, јер у супротном „зајам може дати нова и снажна средства разорним елементима“ (ВМРО – И. Р.), који су се на вест о зајму већ „морално оснажили“, што доказују учестали напади на граници са Бугарском од почетка маја 1926. године. У том смислу, влада је тражила: да у Савету, када се расправља о питањима бугарског зајма, заседају и представници заинтересованих суседних држава, чланица Друштва народа; да се образује један посебан контролни комитет који би имао исту функцију као контролни комитет за мађарски зајам,⁶² чији би члан био и делегат Краљевине СХС, као представник заинтересованих суседних држава.⁶³

На свом септембарском заседању Савет Друштва народа је донео одлуку да се Финансијском комитету повери организација система контроле утрошка зајма. О представкама које су упутиле три државе одлучивало се на 24. редовној сесији овог комитета. Бугарску је заступао министар финансија Владимир Молов, док су три државе које су уложиле протест заступали делегати: Какламанос (Грчку), Комнен (Румунију) и Милутин Јовановић, посланик у Берну (Краљевину СХС). Финансијски комитет је одбио готово све приговоре и аргументе изнете у представкама (податке о боју избеглица, захтеве у вези са контролом зајма, као и аналогију са мађарским зајмом).⁶⁴ Делимичним успехом југословенско-румунско-грчке акције у Савету Друштва народа могло би се сматрати компромисно решење о стварању *саветодавног (консултативног) комитета*, састављеног од представика три државе, који би заседао ван Бугарске, имао право да тражи и добија извештаје од ко-

62 Ради се о кредитима које је Мађарска добила за своју финансијску реконструкцију (да би избегла финансијски колапс), на основу плана који су усвојили Репарациона комисија и Друштво народа 14. марта 1924 године (Ј. М. Јовановић, *н. д.*, стр. 225–227).

63 АЈ, 395-15-149, Представка Савету Друштва народа (Циркулар МИД-а од 10. 8. 1926, Београд).

64 АЈ, 341 – фасц. I/1926, Јовановић – Нинчићу, пов. бр. 699 од 13. 10. 1926, Берн (извештај је прослеђен посланику у Лондону Ђурићу са пов. бр. 705/26 од 14. 10. 1926).

месара Друштва народа у Бугарској који ће контролисати утошак средстава (за комесара је одређен Рене Шарон), као и да чини представке и примедбе комесару и Савету у вези са зајмом. Други успех била је одлука да се средствима из зајма не граде „стратегичке железнице“. Јовановић је као свој нарочити успех нагласио то што је одбијен бугарски захтев за градњом железничке пруге Лађене–Неврокоп према нашој граници, док је бугарски пројекат за изградњу пруге Масково–Местенли према грчкој граници усвојен.⁶⁵

Финансијски комитет је донео још две важне одлуке којима је изашао у сусрет захтевима бугарских суседа: 1) уз граничну линију је формирана тзв. *зобрањена зона* за насељавање избеглица, која је износила 50 километара од граничне линије, у дубину бугарске територије или: 28.000 квадратних километара на бугарско-румунској граници; 17.000 квадратних километара на бугарско-југословенској граници; 17.500 квадратних километара на бугарско-грчкој граници; 2) право на коришћење средстава из зајма имале су само оне избеглице које приме бугарско држављанство и писмено се обавезу да га неће мењати (што значи да губе избеглички статус).⁶⁶ Консултативни комитет за питања контроле бугарског зајма састављен од представника Краљевине СХС, Грчке и Румуније почео је са радом новембра 1926 године. Југословекска представка био је Милутин Јовановић.⁶⁷

Бугарски избеглички зајам је изазвао оштре реакције македонске емиграције, због одредбе којом се избеглице обавезују да постану бугарски држављани. Комитет македонских емигрантских организација је у томе видео намеру бугарске владе да ликвидира *македонско питање* на штету Македонаца.⁶⁸ Македонска омладина је на свом конгресу у Софији оштро протестовала како против поменуте одредбе тако и против стварања „зобрањених зона“, изразивши у својој резолуцији „дивљење онима који се пушком боре за слободу Македоније“.⁶⁹

„Они који се пушком боре“ су средином године изазвали још један у низу оштрих спорова између влада Краљевине СХС и Бугарске. На дан Ускрса (1. маја) атентатори ВМРО су извршили терористички напад на хотел „Српски Краљ“ у Струмици, и том приликом је убијено двоје и рањено десеторо људи.⁷⁰ Почетком јула у Битољу је убијен Спасоје Хаџи Поповић, издавач листа *Јужна звезда*. Био је активан делатник у српском покрету против

65 Исто.

66 Исто; Г. В. Димитров, *н. д.*, стр. 51–53.

67 АЈ, 395-15-148, Нинчић – Чолак Антићу, пов. бр. 10897 од 17. 11. 1926, Београд.

68 АЈ, 395-15-149, Циркулар МИД-а од 20. 12. 1926, Београд.

69 Исто, Циркулар МИД-а од 31. 12. 1926, Београд.

70 АЈ, 341 – фасц. I/1926, Нинчић – Посланству, пов. бр. 4431 од 10. 5. 1926, Београд.

грчких власти, па су у Београду испрва сумњали да иза напада стоје грчки терористи, али је касније утврђено да је убиство планирао и извршио ВМРО.⁷¹ Крајем јула извршен је још један комитски напад код Криве Паланке, када је страдало двоје људи.⁷² Готово у исто време, комитска акција је појачана у Румунији. Почетком маја дошло је до напада једне комитске банде на жандармеријску станицу у рејону Силистрије и убијен је један подофицир. Румунска штампа је, као и српска, повела оштру антибугарску кампању.⁷³ До крајње затегнутости у румунско-бугарским односима дошло је почетком јула, после обрачуна румунских власти са комитским четам у Старом Селу и околини, када су полицијске власти убиле неколико десетина тамошњих Бугара.⁷⁴

Предлог за заједничку акцију званично је потекао од Румуније. Министар иностраних послова Митилинеу је 18. јула, преко југословенског посланства у Букурешту, предложио Нинчићу заједнички корак у Софији „ради сузбијања комитске акције“.⁷⁵ Нинчић је одмах пристао, предлажући да се у заједничку акцију укључи и Грчка. Тражио је од посланика у Букурешту Бошка Чолак Антића да се код румунских власти распита какав би корак требало да буде и шта би заједничка нота требало да садржи.⁷⁶ Из ове преписке се види да Нинчић не само да није имао разрађен план о заједничкој акцији, већ ни идеју о томе какве би конкретне кораке требало предузети. Такође, не стоји ни објашњење британског посланика у Београду да се Нинчић „непромишљено придружио Румунији и Грчкој у њиховој заједничкој ноти“, која, по њему, највише одговара управо Грчкој,⁷⁷ јер је Грчка укључена у заједничку акцију управо на Нинчићев предлог. Није најјаснија ни опаска о „непромишљености“ југословенског министра, с обзиром на то да су заједнички југословенско-румунско-грчки кораци против комитских акција представљали стару праксу. Супротно тврдњама британског посланика, Грчка је, због отворених питања са Краљевином СХС (несугласице око слободне зоне у Солуну и појачана српска акција међу српским живљем у Егејској

71 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, str. 367–368.

72 *Исто*.

73 Д. Косев, *н. д.*, стр. 39–40.

74 *Исто*, стр. 40–42. Према подацима које је бугарски посланик у Румунији Помјанов упутио Софији, у Јужној Добруци је у том тренутку било активно 12 комитских чета са по 5–6 добро наоружаних чланова.

75 АЈ, 395-1-3, Чолак Антић – Нинчићу, стр. пов. бр. 59 од 18. 7. 1926, Букурешт. Првобитна идеја била је да Краљевина СХС, Румунија и Грчка упуте колективну представку Друштву народа поводом упада комитских чета и да траже међународне гаранције да ће Бугарска спречити упаде. Од тога се одустало због страха да Бугарска пред истом институцијом не затражи међународну анкету о положају бугарске мањине у суседним државама. (Д. Косев, *н. д.*, стр. 43–44)

76 АЈ, 395-1-3, Нинчић – Чолак Антићу, стр. пов. бр. 223 од 19. 7. 1926, Београд.

77 *Britanci o Kraljevini Jugoslavij I*, str. 366.

Македонији) била веома резервисана према заједничкој акцији против Бугарске. Према извештајима бугарског посланика у Атини Данчева, грчка влада се извесно време колебала у вези са својим учешћем у заједничкој акцији, док је посланик у Лондону Хаџимишев јављао да су Грци јако уплашени југословенским аспирацијама везаним за излазак на Егејско море, па због тога нису склони да „због Срба“ кваре своје односе са Бугарском.⁷⁸ На основу југословенске дипломатске преписке се јасно види да се почетком августа још увек није знало да ли ће се Грчка придружити Краљевини СХС и Румунији у заједничкој акцији.⁷⁹

Оно на чему је југословенска страна посебно инсистирала у вези са заједничким кораком било је питање *репресивних мера*, односно шта ће три државе предузети у случају да Бугарска не прихвати њихове захтеве. Из Београда су предлагали да у том случају све три државе затворе своје границе према Бугарској.⁸⁰ Са овим предлогом се, по Нинчићевим речима, сложио румунски посланик у Београду Еманди, али не и румунска влада. Званични Букурешт је оклевао да се изјасни о југословенском предлогу. Чолак Антић је румунско ћутање тумачио као „отказ“ Румуније од заједничке акције, мада га је Митиленеу убеђивао да је реч само о одлагању заједничке акције, а не о одустајању Румуније.⁸¹ Посланик је румунско држање објашњавао унутрашњим и спољнополитичким разлозима. Митиленеу је, по њему, дао предлог о заједничкој акцији „пре но што се довољно споразумео са шефом владе“ генералом Аверескуом, који је од свог министра тражио да се то питање „одложи“. Предлог је, такође, дошао у тренутку када су антибугарске страсти, као последица затегнутости румунско-бугарских односа, повезане са страхом од јачања болшевизма, биле на врхунцу у Румунији. Али, када је Београд прихватио предлог, у Букурешту су другачије, хладнокрвније, почели да посматрају ствари. „Мора човек да помисли“, пише у свом извештају југословенски посланик, „на интервенцију Италије која жели да постигне зближење између Бугарске и Румуније, да би ослабила Малу Антанту и нас изловала“.⁸² Он је у румунској политици видео још једну веома важну одлику, а то је подршка свим режимима у Бугарској после Стамболијског, јер „нико више од Румуна не зазире од евентуалног приласка Бугарске Југославији. Овом страху од словенске опасности с југа придружује се одвратност Румуна према сваком земљорадничком покрету. С тога они сматрају да је у њиховом интересу да у Бугарској подржавају сваки режим који

78 Д. Косев, *н. д.*, стр. 46–47.

79 АЈ, 395-1-3, Нинчић – Чолак Антићу од 4. 8. 1926, Београд.

80 Исто, Нинчић – Чолак Антићу, стр. пов. бр. 248 од 26. 7. 1926, Београд.

81 Исто, Чолак Антић – Нинчићу, стр. пов. бр. 66 од 2. 8. 1926, Букурешт.

82 Исто, Концепт извештаја посланика Бошка Чолак Антића, 10. 8. 1926, Букурешт.

је противан Стамболијским идејама.⁸³ С друге стране, примена репресивних мера (затварање границе) би, по схватању румунске стране, штетила економским интересима њених суседа и дала би повода Софији да се обрати Друштву народа и да пред њим истакне питање Добруце и Македоније. Чолак Антић је сматрао да се Румунија боји да се мере које је предузела против бугарског становништва у Добруци „оцењују у Женеви“ јер „ко зна да ли би се нашло да се увек изводе са довољно хуманости“.⁸⁴ Искусни дипломата је добро процењивао држање Румуније, посебно у погледу италијанског утицаја на њену политику. Италијанска дипломатија је у то време радила на бугарско-румунском зближењу и закључењу једног пакта између ове две државе, све у циљу реализације своје политике изолације Краљевине СХС.⁸⁵

Почетком августа Румунија је пристала на заједничку акцију, односно да се Софији упути захтев да распусти све револуционарне организације на својој територији, али је спомињање репресалија сматрала преурањеним. Букурешт је предлагао да се, пре изјашњавања о репресивним мерама, сачека одговор бугарске владе.⁸⁶ Нинчић је сутрадан формулисао захтеве које треба упутити Бугарској, и послао их румунској и грчкој страни на разматрање: 1) „да бугарска влада позове своје пограничне власти да врше њихову дужност онако како то захтевају не само добри суседни односи, већ и писани споразум постигнут по питању гоњења комитских банди“ (мисли на југословенско-бугарски *Нишки споразум* из 1923. године – И. Р.); 2) „да бугарска влада знајући добро где је извор зла и кругове који врше овакве злочине предузме најозбиљније мере да се њихова активност онемогући“; 3) „очекујемо да бугарска влада будућим испуњењем ових захтева да доказа о својој жељи за одржавање добрих односа са суседним државама“.⁸⁷

Захтеви које је формулисао Нинчић нису садржали претњу Бугарској репресивним мерама, иако је на томе од почетка инсистирао. Умереност заједничке ноте која је предата Бурову 11. августа треба приписати утицају који су извршили британски, француски и италијански посланик у Београду у правцу смиривања тензија.⁸⁸ Три суседне државе у заједничкој ноти констатују да су од пролећа појачане акције „револуционарних организација чије је седиште у Бугарској“, акције које, иначе, нису ни престајале од краја Првог светског рата. У ноти се истиче да се чете припремају и наоружавају у Бугарској и прелазе државну границу под заш-

83 Исто.

84 Исто.

85 Илчо Димитров, *Българо-италиански политически отношения 1922–1943*, Софија, 1996, стр. 79–80.

86 АЈ, 395-1-3, Чолак Антић – Нинчићу, стр. пов. бр. 71 од 6. 8. 1926, Букурешт.

87 Исто, Нинчић – Чолак Антићу, стр. пов. бр. 278 од 7. 8. 1926, Београд.

88 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji I*, str. 366.

титом бугарских пограничних власти. Даље се наводи да су три владе више пута скретале пажњу Бугарској на ове активности, али да она није обраћала пажњу на те протесте. Мотивисане жељом да одрже добросуседске односе са Бугарском, три владе сматрају својом дужношћу да још једном обратe пажњу бугарској влади да се озбиљно ангажује на пресецању непријатељске акције револуционарних организација. Независно од мера које ће бугарска влада предузети, три владе су у ноти истакле још два захтева (чија је садржина у потпуности одговарала формулацијама у Нинчићевом предлогу упућеном румунској и грчкој страни на разматрање неколико дана пре предаје ноте).⁸⁹ Нота нема ултимативни тон, али оптужује бугарску владу и позива је на одговорност тврђом да њени органи на граници директно учествују у акцијама револуционарних организација против суседних држава.

Бугарска влада је каснила са одговором, желећи да испита ставове великих сила. У Паризу су подржавали став Краљевине СХС и Румуније и били против тога да се питање износи пред Друштво народа. У Риму су у почетку подржали Бугарску да питање изнесе пред ову међународну организацију, али су касније променили став, не желећи да компликују ионако сложене односе на Балкану, посебно са Краљевином СХС. Став Енглеске је деловао противуречно: Бугарска има право да то питање изнесе пред Друштво народа, али га, у том случају, мора правно добро поткрепити. Ипак су саветовали бугарском посланику у Лондону да одговор на ноту буде „помирљив“. Енглеска је, заправо, стављајући у изглед могућност интернационализације проблема, хтела да „заплаши“ оне кругове у Београду који су заговарали оштрију реакцију према Бугарској.⁹⁰ И југословенском посланику у Лондону Ђурићу је саветовано у Форин офису да Краљевина СХС заузме помирљив став јер ће, на основу обавештења којима располажу из Бугарске, одговор тамошње владе бити задовољавајући и да ће бугарска влада предузети извесне мере против упада комита. Дискретно је саветовано „да ће се бугарској влади тај посао олакшати ако се не представља да су те мере предузете због притиска са стране“.⁹¹

Са друге стране, ВМРО је, желећи да политички капитализује спор који је изазвао, притискао владу да спор постави пред Друштво народа, како би се „македонско питање“ интернационализовало и створио простор за пропаганду у иностранству. Влада је и сама била у таквом уверењу и прихватила захтеве ВМРО, али су савети великих сила, пре свих Енглеске, били јачи од аргумента ВМРО.⁹² Утицај Енглеске је произилазио највише из чињени-

89 Д. Косев, *н. д.*, стр. 44.

90 *Исто*, стр. 47–48.

91 АЈ, 341 – фасц. I/1926, Ђурић – МИД-у, пов. бр. 426 од 11. 8. 1926, Лондон.

92 Из извънреден дипломатически доклад на Посолството на ЧСР в София до

це да је Бугарска очекивала коначну одлуку о избегличком зајму, а глас Лондона је у том питању био пресудан. Министар Буров је у једном каснијем говору на збору своје коалиције образлагао одлуку о одустајању од намере да се спор преда Друштву народа, иако би Бугарска, по њему, тиме постигла „морални успех“, чињеницом да би такав потез „за дуго време отровао“ односе Бугарске са суседима, али и тиме да је за такву одлуку добио „одобрење страних држава“.⁹³

У Београду су, међутим, били нестрпљиви. Нинчић је посланику у Букурешту јављао да ће „према извештајима из Софије“ одговор бити неприхватљив, и тражио да се са Румунијом што пре постигне споразум о репресалијама против Бугарске, на које је румунска влада „у начелу“ пристала (јер је то био услов да се Краљевина СХС придружи колективној ноти). „Не смемо дати утисак да смо слаби и несложни“, писао је Нинчић и захтевао прекид саобраћаја као оптималну меру, јер би, по њему, свака слабија мера „наудила престижу“ две државе и охрабрила Бугарску, док би нека „јача мера“ од предложене могла дати „европски карактер“ спору са Бугарском, што се желело избећи.⁹⁴ У Румунији су, међутим, имали информације (такође из Софије) да ће одговор бугарске владе бити повољан и правдали се „бирокарским“ разлозима – да не могу одлучити о прекиду саобраћаја јер је за то потребна одлука владе, мишљење краља и генерала Аварескуа, који се нису налазили у земљи! Када је Авареску сазнао за Нинчићев захтев да се договоре о примени репресивних мера против Бугарске, одговорио је да ће се обратити италијанској влади са молбом да утиче на Софију да одговор на колективну ноту буде задовољавајући.⁹⁵ Прави разлог румунског одбијања (помоћу одуговлачења и изговора) да се придружи Краљевини СХС био је тај да румунска влада није желела да се конфронтира са Италијом превише се солидаришући са Београдом против Бугарске, коју су у Риму видели као свог савезника на Балкану.

У одговору бугарске владе, који је уручен посланицима три суседне државе у Софији 27. августа, оспорава се оптужба да је број комитских упада учестао са доласком нове владе, поређењем података о броју упада од почетка године са бројем упада у истом периоду претходне године. Даље се наводи да револуционарне организације имају широку базу изван бугарске територије и оспорава се тврдња да њихов прелазак из Бугарске помажу органи власти на граници. Али се, „за сваки случај“, истиче да, ако је и било помагања прелазима комита или њиховог

МВР в Прага, 4. 9. 1926. (*Чехословашки извори II*, стр. 44–45)

93 АЈ, 395-15-149, Циркулар МИД-а од 16. 11. 1926.

94 АЈ, 395-1-3, Нинчић – Чолак Антићу, стр. пов. бр. 76 од 20. 8. 1926, Београд.

95 *Исто*, Чолак Антић – Нинчићу, стр. пов. бр. 76 од 21. 8. 1926. и стр. пов. бр. 77 од 22. 8. 1926, Букурешт.

толерисања, то није било познато влади, која је спремна да казни кривце. У другом делу одговора, влада је изразила спремност да са још већом енергијом ради на спречавању активности организација које користе њену територију за припремање чета и њихово упућивање на територију суседних држава. На крају, бугарска влада изјављује да је спремна да, уколико три суседне државе не буду задовољне њеним одговором, питање препусти Друштву народа.⁹⁶

Баш као што се и очекивало у Софији, у Београду нису били задовољни одговором. Пошто су успели да убеди своје савезнике, Румунију и Грчку, дошло је до уручивања нове ноте бугарској влади 11. септембра, у којој се изражава незадовољство бугарским одговором.⁹⁷ Међутим, уз енглеску и италијанску подршку одговору на прву ноту, Љапчев и Буров нису имали разлога за бригу. Нота је, практично, остала без ефеката и одговора са бугарске стране.⁹⁸

Што се тиче мера које је бугарска влада предузела да би удовољила захтевима из колективне ноте, делегат југословенског министарства унутрашњих дела у Софији Цветан Ђорђевић је крајем године известио своје претпостављене да су бугарске власти извршиле премештај неких чиновника, пензионисале неке офицере, уклониле чете са границе, а неке и разоружале, али је упозоравао да влада, преко својих агената, шири нетачне вести о мерама које је предузела и да се настављају контакти владе и ВМРО, при чему је влада обећала храну, одећу и новчану помоћ комитама, као и да ће део комита вратити у државну службу.⁹⁹ Ови извештаји упућују на то да су подаци којима је влада у Београду располагала могли само потпиривати неповерење које је ионако гајила према свим „свечаним обећањима“ бугарске владе у погледу сузбијања комитске акције.

96 Д. Косев, *н. д.*, стр. 49–50.

97 *Исто*, стр. 51.

98 *Исто*, стр. 52–53.

99 АЈ, Збирка В. Јовановића-Марамба, бр. 335, ф. 109 – дос. Бугарска, Извештаји делегата у Софији од 25. 11. и 2. 12. 1926.

Summary

Ivan Ristić

Between Old and New Challenges: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians Policy Towards Bulgaria in 1926

Key words: *Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, Bulgaria, the Balkans, international relations, foreign policy*

After World War I relations between Bulgaria and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians were burdened by inherited problems, such as the Macedonian Question on one hand and, on the other, problems connected with the Peace Treaty Commission. In the second half of 1920s, an external factor – the activity of fascist Italy in the Balkans against the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians – became crucial for formulating the policy of Belgrade towards Bulgaria. We can say that the year 1926 was a turning point in relations because at the end of 1925 and beginning of 1926 changes on the international and domestic plan took place (Locarno Treaties in October 1925 and the new government in Bulgaria in January 1926). This year was turbulent, dynamic and full of conflicts in the Yugoslav-Bulgarian relations. The following issues were on the agenda: *international loan* (which Bulgaria requested from the international financial institutions) needed for a large number of refugees who lived in Bulgaria; an *arbitration agreement* that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians offered to Bulgaria, which was in the „spirit of Locarno“; the *terrorist attacks* carried out by the Macedonian organization (IMRO) from Bulgarian territory on the territories of neighboring countries. These tensions resulted not only in a stalemate in relations, but also the beginning of a new phase – a „battle“ fought by Yugoslav diplomacy to prevent Italian influence in Bulgaria. During the second half of 1920s many attempts were made to create conditions to improve relations, however many obstacles remained. Therefore, the analysis of Yugoslav policy toward Bulgaria in 1926 is important for a thorough understanding of the key processes and events that followed.